

JOSEF HRABÁK
(3 XII 1912 — 6 VIII 1987)

6 sierpnia 1987 r. zmarł Josef Hrabák, profesor uniwersytetu w Brnie, członek korespondent Czechosłowackiej Akademii Nauk. Czeskie środowisko naukowe straciło jednego z najwybitniejszych badaczy literatury, który w ciągu niemal pół wieku trwającej swej płodnej pracy naukowej coraz bardziej rozszerzał jej zakres. Można powiedzieć, że prof. Hrabák był w Czechosłowacji jedynym współczesnym badaczem, który swymi zainteresowaniami potrafił objąć wszystkie dziedziny nauki o literaturze i to zawsze na najwyższym poziomie naukowym.

Josef Hrabák interesował się historią starej i nowej czeskiej literatury, teorią literatury (przede wszystkim wersologią i poetyką), metodologią badań literackich, komparatystyką, krytyką literacką oraz edytorstwem (zarówno teorią, jak i praktyką). Wszystkie te linie zainteresowań w jego dziele naukowym przeplatają się wzajemnie, akcenty zaś położone na poszczególne dziedziny przesuwają się zależnie od zapotrzebowania społecznego, na które zawsze, i w sposób niezmiennie inspirowany, Profesor potrafił reagować. Jednocześnie zawsze zwracał pilną uwagę na to, aby nawet badania dotyczące problemów wyraźnie specjalistycznych nie traciły kontaktu z literacką i społeczną praktyką, słowem, aby były użyteczne. Z tego też względu nie wzdurzał się przed pracami popularyzatorskimi, dla których predestynacje można dostrzec w jego przystępnym, jasnym stylu oraz w umiejętności pogładowego wyłożenia skomplikowanych zjawisk literackich. Jednakże usiłował zyskać zwykłych czytelników dla zabytków staroczeskiej literatury, jak i wychować odbiorców o wysokich wymaganiach dla niełatwej literatury współczesnej (np. w książkach *Umění čistá poezie a próza? 1971*, *Řeč písemnictví*, 1986). Profesor Hrabák był też autorem wielu podręczników uniwersyteckich dotyczących historii i teorii literatury. Dużo energii poświęcał również pracy organizacyjnej: niemal przez lat dwadzieścia kierował Katedrą Literatury Czeskiej i Słowackiej oraz Wiedzy o Literaturze na wydziale filozoficznym Uniwersytetu w Brnie (gdzie sam w latach 1931—35 ukończył studia bohemistyczne i romanistyczne pod kierunkiem profesorów B. Havránka, R. Jakobsona, A. Nováka, F. Wollmana i P. M. Haškovca). Jemu zawdzięcza swe powstanie oddział starej literatury czeskiej w Instytucie Literatury Czeskiej Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze, Profesor założył również brneński oddział tegoż Instytutu, skupiający swą uwagę badawczą na literaturze XX w. Był przewodniczącym Towarzystwa Naukowo-Literackiego przy Cz. A. N., duże zasługi położył też przy organizowaniu muzealnictwa literackiego, brał także znaczący udział w międzynarodowej współpracy naukowej w dziedzinie slawistyki. Systematycznie śledził i recenzował polskie prace teoretyczne (zwłaszcza z dziedziny wersologii); niektóre Jego rozprawy ukazały się w polskich piśmach naukowych i pracach zbiorowych. Wraz z K. Budzykiem redagował *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej*, (Warszawa—Praga 1963). W wydany przez Niego tomie *Staročeské drama*, (1950) znalazł się czeski przekład zaginionego tekstu polskiego, który

następnie zrekonstruował w języku polskim i wydał p.t. *Tragedia żebracza nowo-uczyniona* J. Magnuszewski (1957).

Szerokie zainteresowania naukowe Profesora, Jego umiejętność obejmowania literatury spojrzeniem scalającym wystąpiły już w zarodkowej formie w pierwszych Jego pracach, powstałych w czasie, gdy strukturalizm Praskiego Koła Lingwistycznego obudził zainteresowania dla formy i środków wyrazu dzieła literackiego. Studium porównawcze wiersza staropolskiego i staroczeskiego (*Staropolský verš ve srovnání se staročeským*, 1937), w którym splatały się aspekty lingwistyczne oraz teoretyczno- i historycznoliterackie, stało się punktem wyjścia do jego późniejszych badań historycznoliterackich, wersologicznych i komparatystycznych. Punktem wyjścia do teoretycznych analiz Hrabáka była starsza literatura czeska (*Smilova škola*, 1941, *Studie ze starší české literatury*, 1956, *K metodologii studia starší české literatury*, 1961, *Ze starší české literatury*, 1964). W latach pięćdziesiątych opracował marksistowską koncepcję jej rozwoju, której istotą było śledzenie tendencji demokratyzowania się wartości kulturalnych. Koncepcję tę zastosował w akademickiej *Historii literatury czeskiej* (*Dějiny české literatury* 1959, t. 1) jako redaktor i główny autor jej tomu pierwszego. Nawiązując do niektórych spostrzeżeń J. Vilikovskiego oraz francuskiej mediewistyki wyjaśnił specyfikę procesu literackiego w dawnych wiekach, oraz przemiany społecznej i estetycznej funkcji literatury. Badania nad ideowym znaczeniem dzieła łączył z analizą i oceną występujących w nim środków artystycznych. W swych studiach i pracach edytorskich kierował zawsze uwagę na te zabytki czy składniki czeskiej literatury, które odznaczając się wspomnianą tendencją zbliżania piśmiennictwa do ludu, otwierały się tym samym ku przyszłości.

Profesor Hrabák dzięki swym pracom z dziedziny wersologii stał się od drugiej połowy lat pięćdziesiątych inicjatorem i czołowym przedstawicielem czeskich badań nad wierszem, dystansujących się od poetyki normatywnej. Interesował się z jednej strony problemami funkcji i wartością semantyczną wiersza oraz jego składników i typów (*Uvod do teorie verše*, 1956, *Z problému českého verše* 1964), z drugiej zaś strony rozwojem czeskiego wiersza od średniowiecza po dzień dzisiejszy (*Studie o českém verši*, 1959). Ustalił nowe pojęcie istoty i specyfiki wiersza czeskiego poprzez rozróżnienie dwóch typów: wiersza sylabicznego (trochej i jamb) oraz daktylicznego, zbliżonego do wiersza czysto tonicznego (*O charakter českého verše*, 1970). Śledząc historycznoliterackie i społeczne uwarunkowania kształtu wiersza, przełamiał w czeskiej wersologii jej dawne jednostronnie lingwistyczne podejście.

Studia nad pograniczem wiersza i prozy wiodły Profesora ku bardziej systematycznej eksploracji poetyki prozy, szczególnie zaś przemienności jej form w poszczególnych okresach rozwoju społecznego znajdującego swe odbicie w odrębnościach spojrzenia na problematykę ludzkiej egzystencji (*K morfologii současné české prózy*, 1969). Syntezą wyników badań nad kształtem dzieła literackiego była Jego *Poetika* (1973), łącząca teoretyczno-literacki punkt widzenia z historycznym.

Od rozwiązywania problemów porównawczej metryki słowiańskiej (ku którym kierowały się już Jego wczesne zainteresowania, poświadczone rozprawami naukowymi, np. *Kapitolky ze srovnávací metriky česko-polské*, 1947) Josef Hrabák przeszedł z czasem ku ujęciom syntetycznym podstawowej teoretycznej problematyki międzynarodowych związków literackich w podręczniku *Literární komparatistika*, 1976. Nakreślił w nim rodzaje i stopnie zbieżności tematycznych i formalnych w dziełach literackich, rozważał sprawę oryginalności dzieła, problematykę translatorską, obecność wątków folklorystycznych w dziele literackim oraz związki między literaturą a innymi rodzajami sztuki. Liczne różnorodzone Jego studia wersologiczne, historycznoliterackie, komparatystyczne i tekstologiczne zawiera zbiór *Polyglotta*, 1971.

Zajmując się literaturą czeską prof. Hrabák z początku koncentrował uwagę przede wszystkim na autorach związanych ze środowiskiem morawskim i śląskim (np. *Petr Bezruč a jeho doba*, 1946). Przy tej okazji zajął się specyfiką literatury wyrastającej poza państwowym i kulturalnym centrum oraz problematyką twórczości regionalnej, dla której kamieniem probierczym była według niego funkcjonalność, służebna rola wobec specyficznych potrzeb regionu (*Šest studií o nové české literatuře*, 1961; *Život s literaturou*, 1982). Syntetycznym, choć popularnym ujęciem rozwoju czeskiej literatury pierwszej połowy XX w. jest, napisana przez Niego, część książki *Průvodce po dějinách české literatury*, 1976 (pozostałe części są autorstwa Z. Tichej i D. Jeřábka).

W wielu swych pracach prof. Hrabák przyczynił się również do rozwiązania problematyki gatunków literackich. W literaturze staroczeskiej uwagę swą skierował na legendę, satyrę, pieśń okolicznościową, świecką poezję barokową, książki dla ludu (ksiżki lidového čtení), twórczość paraluďovú (pololidová) i in. Zajmował się nimi w oddzielnych rozprawach, we wstęпах do wydawanych przez siebie i innych badaczy tekstów a także w publikacjach książkowych (*Staročeská satira*, 1952). W książce *Jedenáct století*, 1982 jedno ze studiów poświęcił przemianom gatunków w dobie ruchów husyckich.

W działalności krytycznoliterackiej prof. Hrabáka punkt ciężkości zaczął się również przesuwac z czasem z omówień poszczególnych utworów na syntetyczne ujęcia grup utworów, reprezentujących określony gatunek literacki, jak satyra lat pięćdziesiątych, powieść produkcyjna, proza zaangażowana, historyczna, współczesna epika powieściowa. Na podstawie konkretnych analiz dochodził w swych studiach do ujęć zasadniczej problematyki genologicznej i historycznoliterackiej. Z bogatej wiedzy Profesora o rozwoju literatury światowej wyrosła jego książka *Čtení o románu*, (1981), a więc o gatunku powieściowym, który według Autora jako jedyny jest zdolny uchwycić całą złożoność współczesnego życia w jego różnorodności i przemienności. Obok podstawowych sformułowań teoretycznych J. Hrabák nakreślił w tej książce rozwój i przemiany gatunku od czasów starożytnych aż po współczesną literaturę masową. Tej ostatniej następnie poświęcił odrębną książkę *Napínávací četba pod lupou*, (1986), w której analizował istotę i rozwój powieści kryminalnej i awanturniczej.

W całym obszernym dorobku naukowym prof. Hrabáka (*Bibliografie díla Josefa Hrabáka* zestawiona w 1972 r. przez J. Veselego liczy ponad tysiąc pozycji; bibliografię następnych publikacji przyniosła „Česká literatura” z 1982 r.) odzwierciedlają się właściwe temu uczonemu cechy: zmysł historyczny, ujmowanie poszczególnych problemów w szerokich kontekstach rozwojowych. Jednocześnie studia nad historią były dla prof. Hrabáka zawsze punktem odniesienia do teraźniejszości, do poznania ogólnych praw rozwoju literatury. Takie podejście do badań literackich inspirowało jego uczniów, których uczył szacunku dla faktów. Starał się też rozwijać w nich zamiłowanie do wszechstronnego oglądu badanego dzieła czy problematyki rozwoju literackiego, ujmowania ich w różnych aspektach, bez jednostronności właściwej niektórym minionym czy współczesnym metodom badawczym. Józef Hrabák bowiem całym swym twórczym zamierzeniem badawczym był syntetykiem, a Jego dorobek naukowy jest przykładem dążeń do integracji różnych dziedzin wiedzy o literaturze. Bez wątpienia przez długi jeszcze czas z Jego prac czerpać będą cenne inspiracje naukowcy, studenci i zwykli miłośnicy literatury.